

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
HUDEBNÍ A TANEČNÍ FAKULTA

Katedra nonverbálního divadla

Bakalářská studia

DIPLOMOVÁ PRÁCE

POZŮSTATKY ŠAŠKA DO DNEŠNÍCH DNŮ

Matěj Petrák

Vedoucí práce: MgA. Ondřej Cihlář

Oponent práce: doc. MgA. Adam Halaš Ph.D.

Datum obhajoby: 14.9. 2020

Přidělovaný akademický titul: Bakalář umění (BcA.)

Praha,
2020

P r o h l á š e n í

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/magisterskou/disertační práci na téma

POZŮSTATKY ŠAŠKA DO DNEŠNÍCH DNŮ

vypracoval(a) samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne

.....
podpis diplomanta

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Abstrakt

Tato práce pojednává o pozůstatcích šaška a jeho podstaty do dnešních dnů. Šašek, kašpárek, klaun/clown. Pravděpodobně všichni tato slova známe a používáme je. Možná si myslíme, že známe jejich příběh. Jaký je jejich původ? Odkud přicházejí? A jsou tady ještě s námi? Skrze historické záznamy si zde přiblížíme specifikaci těchto pojmů. Autor zde vysvětluje jejich původ a historický vývoj.

Klíčová slova: šašek, klaun, kašpárek

Abstract

This bachelors thesis details the remain of the jester figure and its basics until today. Clown, Jester/ Bufoon and Punch. We all probably know these words and we use them. What is the in origin and where do They come from? Are They still here with us today? These words and concepts are explained by the author in this thesis through historic references and records.

Key words: jester, bufoon, clown, punch

Obsah

Úvod.....	1
I. Šašek	2
Bora.....	5
Dolce Bene.....	5
Žito.....	6
Jan Paleček.....	6
Kacafírek.....	8
Enšpígl.....	8
II. Kašpárek	9
Kašpárek a Matěj Kopecký.....	10
Legenda o Parsifalovi a Hloupý Honza.....	10
III. Klaun	11
Joseph Grimaldi.....	12
Grock.....	13
Trio Fratellini.....	13
Dimitri.....	14
IV. Slapstick comedy	16
V. Čeští provokující komici (1923-2007)	17

Werich a Voskovec.....	18
Divadlo Jára Cimrmana.....	19
Boris Hybner a Ctibor Turba.....	19
Boleslav Polívka.....	20
Televizní komici.....	21
VI. Pozůstatky Šaška do současnosti.....	22
VII. Blázen v dnešním světě.....	24
VIII. Klaun a Clown v dnešním světě.....	25
IX. Stand Up Comedy.....	26
X. Hudba.....	27
XI. Divadlo.....	29
XII. Film.....	30
Závěr.....	31
Zdroje.....	33

Úvod

Tato práce pojednává o pozůstatcích šaška a jeho podstaty do dnešních dnů. Šašek, kašpárek, klaun/clown. Pravděpodobně všichni tato slova známe a používáme je. Možná si myslíme, že známe jejich příběh. Jaký je jejich původ? Odkud přicházejí? A jsou tady ještě s námi? Skrze historické záznamy si zde přiblížíme specifikaci těchto názvů a představíme si jejich nositele. Autor zde vysvětluje jejich původ a historický vývoj.

Po objasnění výše zmíněných pojmů se tato práce soustředí na nalezení jejich společných prvků a transformaci jejich podstaty do moderní doby.

Autor čerpá z dostupné literatury a předkládá svůj pohled na toto téma. Prvotním zdrojem, od kterého se vznik této práce odrazil, byla kniha „Šašci a blázni králů“ od Luboše Y. Koláčka. Dále ho inspirovalo a poskytlo informace mnoho dalších knih (např. Dějiny Šílenství, Dějiny divadla nebo Ottův slovník naučný) a rozhovorů, které jsou všechny uvedeny dále v poznámkách pod čarou.

I. Šašek

Pod pojmem „Šašek“ si pravděpodobně mnozí z nás představí pestrými barvami oblečeného veselého mužíčka s rohatou čepicí s rolničkami nebo kuklou s oslíma ušima, zahnutými botami a křečovitou grimasou v obličejí. Realita o těchto bavičích byla však lehce drastičtější. Je velmi těžké pátrat po písemných pozůstatcích o šašcích, neboť šašek nebyl nikdy považován za důležitého člověka. Původ tohoto slova se mi nepodařilo najít, avšak v Ottově naučném slovníku se píše: **„komická osoba, zosobňující komický živel již v komediích řeckých a římských, později pod různými názvy i v národních komediích jiných národů (viz Harlekýn, Hanswurst).“**¹ Byl to sluha, a tak jediná možnost, kde se o nich můžeme dozvědět, je v příbězích a kronikách, kde se sem tam vyskytne. Bohužel jsou často zkreslené a nemůžeme je považovat za naprosto pravdivé. V Česku se tomuto tématu velmi věnoval Luboš Y. Koláček. Ten sepsal knihu s názvem „Šašci a blázni králů-Tajnosti, moudrost i kratochvíle“, ze které jsem hodně čerpal. Dle mého názoru, který mi potvrzuje také rozhovor s panem Koláčkem na stanici Český Rozhlas Plus, sahá počátek šaška již do starověkého Řecka a Říma, kde bylo zvykem, že vyšší šlechta si platila své baviče na svá sympozia. Vystupovali zde často hudebníci nebo mimové, kteří odehrávali tehdejší eposy. **„Malé skupinky mimů mohly účinkovat při hostinách a jiných příležitostech už v pátém století. Mimové tak byli pravděpodobně první profesionální baviči.“**² Dle pana Koláčka kdysi tito baviči, kteří se podle Ottova slovníku naučného nazývali také „Scurrae/Parasitae“, vystupovali také na pohřbech, kde nosili masku zemřelého a ztvárňovali onoho nebožtíka.

S nástupem křesťanství se ruší dosavadní oslavy plodnosti a radosti. V Evropě po zániku Římské říše nastává tzv. „doba temna“ (od 5. do 10. století, někdy uváděno až do 13. století, také známo jako raný středověk)

Když bychom se měli podívat na opravdového blázna a vývoj přístupu k němu, setkáme se s velmi krutým zacházením. Skuteční blázni to v historii měli opravdu těžké.

¹ (Ottův slovník naučný, Díl 24: Staroženské–Šyl. 1906, s. 564)

² (Oscar G. Brockett, Dějiny divadla, 1999, s 61.)

Pokud se jim podařilo přežít, byly jejich poruchy často spojovány s posednutím d'áblem nebo zlými duchy. Pak nastávaly vymítací rituály. Už ve starověkém Egyptě vezír Ptahotep (okolo roku 2350 př. n. l.) zaznamenává první duševní chorobu v souvislosti se stářím. Od této doby se léčba moc neposunula a vlivem rozšířeného křesťanství bylo lékařství dlouho spíše potlačováno. Někdy byla duševní choroba dokonce brána za boží trest.

Výborně popisuje vývoj přístupu k bláznům kniha „Dějiny šílenství“³. Zde se píše: „**Ukazovat pomatené byl středověký zvyk patrně velice starého data. Některé německé Narrtürmer měly schválně k tomu zřízená zamřížovaná okna, jimiž bylo možné pozorovat zvenku šilence tam připoutané. Poskytovali podívanou u městských bran. V okamžiku, kdy se uzavřela vrata internačních zařízení, tento zvyk však kupodivu nezmizel, ale naopak se ještě rozšířil.**“⁴ Dále se v této knize píše, že tehdejší strážci prezentovali blázny jako kejklíři na saintgermainském tržišti cvičené opice.

Jedno z děl, které se dotýká bláznů a šašků je kniha „Chvála bláznivosti (*dříve Chvála bláznovství, 1511*) od holandského autora jménem Erasmus Rotterdamský. Jedná se spíše o filosofické dílo, ale vidíme zde určitý zájem o toto téma. Tato doba je největším rozmachem královských šašků v Evropě.

V osobním rozhovoru s panem Boleslavem Polívkou jsem se dozvěděl, že někteří panovníci si svého šaška mrzачili k obrazu svému nebo sám šašek se poškozoval, aby stále byl pro panovníka atraktivní a udržel si tak svou pozici. Tuto informaci se mi bohužel nepodařilo v literatuře dohledat. Avšak Luboš Y. Koláček v rozhovoru s Českým rozhlasem Plus zmiňuje, že v Asii se dokonce dávali malí kluci do hliněných nádob, kam se jim podávalo jídlo a voda. Když chlapec vyrostl zdeformován do tvaru nádoby, nádoba se rozbila a adept pro pobavení byl hotov. S těmito deformovanými lidmi probíhal velký trh.

³ (Dějiny šílenství, Michel Foucault)

⁴ (Dějiny šílenství, Michel Foucault, s. 50)

Počátkem 15. Století se začíná postava šaška více a více formovat do nejrozšířenějšího pojetí tak, jak ho známe dnes. V Ottově slovníku se píše: „**Ve středověku vyskytuje se i při církevních, venkovských, rytířských a j. slavnostech. Nejrozšířenějším druhem šašků stal se dvorský š. nebo blázen (Hofnarr), jehož úkolem bylo žerty a vtipnými nápady, někdy i akrobatickými výkony obveselovati dvorskou společnost.**“⁵

V této době vidíme jakýsi menší návrat k tradicím a událostem právě ze starého Řecka a Říma. Bohatší měšťané, nižší i vysoká šlechta si postupně začínají hýčkat svůj vlastní soubor či jednotlivé baviče, aby tak demonstrovali svůj majetek. Mít svého baviče je bráno jako jakási prestiž. Existovali také potulní kejklíři, hudebníci a blázni, kteří obráží města a jejich trhy. Můžeme tedy sledovat dva vývoje bavičů. Jeden dvorský, který je vydržován svým pánem, a druhý, který se pohybuje mezi prostým lidem. Později se také stává, že se tyto dva proudy protnou a králův šašek má volnost pohybu právě mezi prostým lidem. Nevíme však, kdo z nich byl první.

Je zajímavé, jak je šašek jakožto blázen spojován s moudrostí. Bývá často zobrazován a charakterizován moudrou sovou a zrcadlem (více v části o Ulenspiegelovi). Šaškové trávili se svými pány hodně času a není tedy divu, že mezi nimi mohla lehce vzniknout důvěra. Při větší důvěře mohl moudrý blázen, jak je šašek někdy označován, poukazovat na nesrovnalosti u dvora a více kritizovat společnost. Toto bláznovství a blízkost králi poskytovalo šaškovi silnou imunitu a omlouvalo jindy nepřijatelné chování. Stávalo se, že žert někdy překročil hranici a nastal trest. Také mučení a trestání bylo ve středověku pro společnost zajímavou podívanou. Často ale bylo šaškům odpuštěno.

⁵ (Ottův slovník naučný, Díl 24: Staroženské–Šyl. 1906, s. 564)

Známe však díla, z nichž víme, nebo je to spekulativní, ale ne vyvratitelné, že hlavní postava předstírá své bláznovství, a díky tomu dosáhne svého cíle. Možná nejznámějším takovým dílem je Hamlet. Dále třeba Osudy dobrého vojáka Švejka nebo také Patrick Randle McMurphy v knize Vyhod' me ho z kola ven. Předstírají tyto postavy svou řekněme někdy až diagnózu, nebo si vytváří vědomě svou imunitu a skrze toto se nechávají slyšet? Protože z historie víme, že někteří lidé tohoto opravdu využívali. Pojd' me se tedy vrátit k reálným postavám, které existovaly, a skrze své bláznovství předávaly rady a často ovlivňovaly slovo panovníka.

Historicky známí šašci:

1. Bora

Kastelán Zdeněk Svoboda v rozhovoru pro Radio Prague International říká, že třeba na Zikmunda Lucemburského (doba vlády 1387 – 1437) měl jeho šašek „Bora“ velký vliv a sám šašek se chlubil, že si za své služby u panovníka vydělal sto tisíc zlatých. To v této době bylo veliké jmění. Tento šašek pocházel ze Španělska. Velmi často byli dvorští šašci z ciziny a působili tedy více exotičtěji.

2. Dolce Bene

Další známý zahraniční šašek byl Ital Dolce Bene (italsky „Sladko-dobrý“), šašek našeho panovníka Karla IV. Na webových stránkách časopisu „Moje Země“ v článku „Záhady českých šašků“ píše Jan Bartík toto: **„O dobovém smyslu pro humor svědčí dochovaná císařskou kanceláří vydaná listina, jíž Karel IV. šaškovi uděluje titul „hrabě z Údolí bláznů“ a daruje mu řadu fiktivních panství i hradů. Jména všech ale začínala buď na Narr- (jako Narrenberg – Hora bláznů), nebo na Affe- (Affenburg – Opičí hrad).“**

(Zde je zajímavé, že jak „Dějiny šílenství“ nebo Jan Bartík nebo Ottův slovník naučný zmiňují slovo „Narr“- blázen. Také označení Affenburg jako opičí hrad se mi lehce pojí s textem výše zmíněným z knihy „Dějiny šílenství“, kde jsou blázni přirovnáni ke cvičeným opicím.)

3. Žito

V našich dějinách je velmi známý šašek a kouzelník jménem „Žito“. Ten měl sloužit u Václava IV. (doba vlády 1378–1419) avšak jeho aktivity nejsou příliš důvěryhodné. Většina jeho legráček bylo na úkor ostatních. Stránka „Mojezeme.cz“ se zmiňuje o jeho údajných kouscích, kdy měnil lidem ruce na kopyta nebo očaroval balíky slámy, aby se změnily ve vepře, které prodal a poté zase proměnil zpět na balíky. V dětských knížkách, jako třeba ve stejnojmenné knize „Kouzelník Žito“⁶, ho můžeme vidět jako mužíčka, který je táhnut čtyřspréžím kohoutů. Tato postava byla spíše kouzelníkem než dvorním bláznem. Měl však mít dosti blízko králi. Pravděpodobně byl v kontaktu se Zikmundem Lucemburským a byl dosazen jako tajný politik. Dokonce jistí Žitové v našich dějinách existovali a jeden z nich, Jindřich Žito z Jivjan, bojoval na straně papeže v bitvě u Tachova (3. – 4. srpna 1427) proti husitům. Poté o něm podle vyprávění Luboše Y. Koláčka píše František Palacký jako o člověku, kterému byl král Zikmund zavázán a věnoval Žitovi Přimdu. O tomto se Luboš Y. Koláček zmiňuje v knize „České země rozmarné i kruté“⁷, kde se píše, že Jindřich Žito z Jivjan zde působil jako purkrabí v letech 1434–1437. Tento významný hrad prý dostává za významné služby králi. Zda šlo o toho samého Žita, nevíme a můžeme stále jen spekulovat. Ve Starých pověstech českých⁸ je kouzelník Žito popisován velmi negativně, skoro až zle.

4. Jan Paleček

Další důležitou osobou je Jan Paleček. Ten sloužil u dvora Jiřího z Poděbrad (doba vlády 1458–1471). O jeho původu ale nemáme zprávy. Pravděpodobně pocházel z obce Páleč (okres Kladno) a byl z nižší šlechtické rodiny. Na rozdíl od dřívějších královských bláznů byl podle všeho Jan Paleček zemanem, který byl povolán pro své vzdělání, moudrost a duchapřítomnost. Král Jiří z Poděbrad byl totiž dosti prchlivý a Jan Paleček na něj měl velký vliv. Existuje teorie, že Jan Paleček byl významným představitelem jednoty bratrské a jeho původní jméno je Klenovský. Luboš Y. Koláček ve své knize „Šašci a blázni králů“ totiž zmiňuje větu z Naučného Ottova slovníku,

⁶ (Kouzelník Žito, Daniela Fisherová, 1973, Orbis)

⁷ (České země rozmarné i kruté, Luboš Y. Koláček, 2012)

⁸ (Staré pověsti české, Alois Jirásek)

kteřá vřak zřroveň toto tvrzení vyvrací: „**Jeřto s kařždým se bratřil, zván byl bratrem Palečkem, z čehoř vznikla pověřt, ře byl členem Jednoty a jednou osobou s bratrem K l e n o v s k ý m (v. t.); byl spíše pouze tajným stoupencem jejím.**“⁹

To stejné se píše pod pojmem „Klenovský“: **“Klenovský-Paleček (»Sborník histor.« II. 43), kde zároveň ukázáno, ře K. není totořným s bratrem Janem Palčkem , řařkem krále Jiřiho.**“¹⁰ Velice často používal označení „bratře, sestro“ a jemu samému se často říkalo bratr Jan Paleček. Král Jiří z Poděbrad slořil přísahu tehdeřímu papeři, ře budou potlačovat sekty ve své zemi. Mezi tehdeřší sekty patřila také Církev bratrská. Král se tedy s jednotou veřejně stýkat nemohl, a tak mohl povolát jejich představitele v přestrojení do svých služeb. Je zde také verze, ře král o tomto členství nevěděł.

U bratra Jana Palečka možná začíná naše představa o moudřém bláznovi, jelikoř Paleček na dvoře působil spíše jako rádce nebo dneřní ombudsman než jako bavič. Dle Luboře Y. Koláčka nenosil obvyklý oděv dvorních řařků, ale nosil obyčejné oblečení měřřanstva a loveckou čepici. Tak je také zobrazován v knize Jana Herbena „Bratr Jan Paleček řašek krále Jiřiho“¹¹. Byl prý účasten na královské radě a zaznamenával, kdo a jak jedná. Zda v prospěch lidu a země nebo v prospěch šlechty či vlastní osoby. Na konci králi prezentoval jeho zápisky a vyhodnocení. Zmínky o tomto muži máme z 15. století a jeho příběhy byly prvně vytisknuty roku 1610. Palečkovy příběhy vyšly jako příloha spisu J. A. Komenského „Historie o těžkých protivenstvích církve české“. Bratr Jan Paleček je znám jako muž, který chodil pracovat k chudým a jíst k bohatým. Vřdy se staral o zájmy lidu, zastupoval jej a obhajoval u šlechty. Nevíme, odkud přišel ani kdy umřel. V záznamech o jeho konci služby u krále Jiřiho z Poděbrad je napsáno, ře král brzy po odchodu Palečka umírá (22. března 1471). Nevíme, zda měl odchod znamenat úmrtí, konec služby nebo právě příchod k Církvi bratrské. Některé jeho příběhy upravil Lev Nikolajevič Tolstoj pod názvem „O bratru Palečkovi“, byly přelořeny do řady jazyků a v čeřtině vydány roku 1947.

⁹ (Ottův slovník naučný, Díł XIX., s. 91)

¹⁰ (Ottův slovník naučný, Díł XIV., s. 360)

¹¹ (Bratr Jan Paleček řašek krále Jiřiho, Jan Herben, r.v. 1938)

5. Kacafírek

Velkou legendou je muž znám jako Kacafírek. Víme, že se narodil v 15. století v Chrudimi. Bohužel není známo, kdy přesně žil. Měl to být studovaný pán na úrovni, ale on sám byl rád mezi lidem a po studiích se rozhodl nejít cestou vysněnou jeho rodiči, ale vydal se právě na cestu komedianta. Je znám příběh o panu Slavatovi z Košumberka, který pozval Kacafírka na své panství. *(Není známo také, který pán Slavata to byl, ale rod Slavatů z Košumberka existoval od 11. století do počátku 18. století.)* Chtěl Kacafírkovi zavařit, ale ten ho vždy přechytračil, až nakonec pan Slavata uznal Kacafírkovu moudrost a pohotovost a spřátelili se. Tak aspoň vypovídá Luboš Y. Koláček v rozhovoru pro Český Rozhlas Plus. Člověkem, který se zabýval Kacafírkovými příběhy, byl Antonín Rybička. Ten si velice oblíbil tuto postavu, vyhledal všechny zmínky, které existovaly, a vytvořil studii, která dle Luboše Y. Koláčka postupně vycházela v českých Květech. Bohužel se mi nepodařilo tyto spisy najít. Lontýna Mašínová se oněm zmiňuje v knize „Ze starých pověstí a legend“ (vydáno 1959). Kacafírka známe jako malého kluka, který utíká ze školy a vymýšlí vtípky. Později pomáhá lidem, bojuje proti bezpráví a je to šibalský šasek z lidu. Všimli si ho také lidé z vyšší společnosti jako třeba pán Berka. *(Rod Berků z Ryhmburku existoval 1623-1706.)*

Jeho mazanost a poťouchlost přežila a označení, že je někdo kacafírek, se používá mezi českým lidem dodnes.

6. Enšpígl

Mezi známé šašky patří také Enšpígl. Mnoho historiků se snažilo dohledat, kdo to přesně byl, a našel se muž jménem Till Eulenspiegel, u kterého máme velkou pravděpodobnost, že se jedná o původního Enšpíglu. Till Eulenspiegel byl velmi populární na území dnešního Německa, Francie a Nizozemska. S tímto šprýmařem se pojí právě výše zmíněné atributy sova a zrcadlo. Eulen je totiž Sova a Spiegel zrcadlo. Sova představuje moudrost, kterou oplýval, a zrcadlo je symbolem pro schopnost odrazu tváře společnosti.

II. Kašpárek

Je znám z pohádek jakožto mladý poťouchlý kluk, který tropí hlouposti, ale je bezelstný. Stejně jako u výše zmíněného šaška je původní význam této postavy jiný. Jedná se o velmi obdobnou postavu jako šašek. Prostý lid se také potřeboval bavit a mít svého baviče, který by předával novinky z dalekých krajů, přinášel ponaučení a v samotné podstatě držel a ukazoval morálku. Lidé měli také své šašky, jakožto člověka žijícího mezi prostým lidem, ale tento člověk nebyl na nikoho vázán. Ne každý člověk může nosit břemeno dobrovolného blázna, a proto bylo pro soubory a jejich principály výhodné mít loutku, která se na rozdíl od herce nemusela krmit a poslouchala.

Může se zdát, že kopance a naschvály, které kašpárek prováděl, nejsou morálním vzorem, ale právě díky tomuto všemu lidé mohli na chvíli upustit ze svého těžkého života a načerpat tak zase dost energie na disciplinovaný život poddaných. Původ slova „kašpárek“ není přesně znám. Podle Otova slovníku by slovo mělo vzniknout podle německého „kasperle“/„kasperl“ což byl typ rakouského a německého improvizovaného divadla. Podle Luboše Y. Kolářka (autor knihy „Šašci a blázni králů“) bude název starší a jako důkaz uvádí, že jméno Kašpar známe už z biblické trojice králů. Dle internetového serveru je ve spojitosti také slovo „Kasper“, které by mělo v perštině znamenat „strážce pokladu“¹².

Kašpárek je ryze loutkovou postavou. Ze začátku se jednalo o maňáska a později se začal objevovat také jako ostatní druhy loutek. V Německu byl znám jako Hanswurst. V Anglii může být kašpárek znám jako Punch. Kasperl byl v Rakousku. Ve Francii byl Guignola a Polichinella, a Indie měla svého Vidušaku. Důležité je německé divadélko Himmelreich, které ve středověku uvádělo kusy krutějšího rázu. Nechyběly zde vraždy, d'ábelské a magické atributy a do tohoto všeho vystupovala postava šaška/kašpárka, která vše komentovala, a tím tak utvářela odraz reality. Ovšem kašpárek jako takový se na scéně poprvé ukázal zásluhou muže jménem Joseph Laroch na konci 18. Století. Loutkové divadlo bylo po celé Evropě i Asii. V Anglii může být kašpárek znám jako Punch.

¹² (Wikipedia, „kašpárek“)

1. Kašpárek a Matěj Kopecký

Nejvýznamnější představitel loutkoherectví pro naši zem je Matěj Kopecký (24. února 1775 – 3. července 1847). Principál loutkového divadélka, loutkoherec a scénárista, který tvořil na přelomu 18. a 19. století. Většina loutkoherců v této době byly vojenští veteráni, kteří měli válečné zranění, a tak si vyrobili loutky a začali hrát. Obdobně to měl bývalý hodinář Matěj Kopecký. V jeho nejznámějších hrách, kterými jsou „Don šajn“ a „Faust“, se kašpárek objevuje v nejsilnější podobě, podobě, která lidi zajímá a je právě tou nejrozšířenější dodnes. Hry měly drsný lidový humor, obsahovaly ponaučení a byly filosofické. Matěj Kopecký se nakonec stal tak známý svým loutkoherectvím, že dle Luboše Y. Koláčka hrál pro Klemense Wenzel von Metternicha, pro knížete Schwarzenberga i Ferdinanda I. Dobrotivého.

Můžeme vidět spojitost mezi kašpárkem a hloupým Honzou. Oba dva jsou představitelé hloupého, ale odvážného a laskavého člověka. Takového člověka, u kterého se zdá, že nemá prakticky nic a žádnou šanci, ale nakonec přemáhá draky, nepřátele a zlo samotné. Rozdává tak lidem naději, podporuje v nich dobro a je pro ně pohonem a vzorem. Tyto příběhy se velmi dobře předávají také dětem, a tak není divu, že kašpárek přešel do pohádek po děti a začal je od útlého věku vychovávat jako životní vzor.

2. Legenda o Parsifalovi a hloupý Honza

S kašpárkem i šaškem je často spojována legenda o Parsifalovi, která začíná v Arábii. Zde se objevuje postava mladého hochy, který se vydá na cestu za poznáním a za ušlechtilostí. Na jejím začátku je oblečen do hávu šaška. V této legendě můžeme nalézt velké spojitosti s jednou ze základních linek pohádek, kde se hloupý Honza vydá do světa, je všemi podceňován a nakonec přemůže zlo, získá princeznu a království. Také v historii lidstva můžeme zpětně zaznamenat nespočet případů, kde byl brán člověk za hlupáka, kacíře či blázna a byl popraven nebo alespoň náležitě potrestán. Časem se však ukázalo, že měl pravdu.

Šašek a kašpárek mají tedy velikou spojitost. Oba dva zastávají rozum, moudrost, dobrotu a spravedlnost. Jejich zobrazování je velmi podobné, až totožné. Dalo by se říct, že kašpárek vychází z postavy šaška a formuje se dále svým směrem až do dnů, kdy je prezentován jako malý kluk. Zobrazení malého kluka je taky velmi zajímavé neboť dítě, blázen a zvíře jsou ve společnosti brány jako něco nevinného, nedotknutelného a čistého. Musíme si uvědomit, že být potulným kejklířem, hercem, muzikantem bylo velmi náročné a nestabilní živobytí. Prohlásit se tak sám za blázna, chovat se tak a zároveň předvádět jakoukoliv ekvilibristiku bylo těžké a velké rozhodnutí. Jak do tohoto zapadá klaun?

III. Klaun

Klaun (anglicky psáno „clown“) vzniká v Anglii jako odpověď na populární postavu Pierota, který vznikl ve Francii a překonal všechny dosavadní postavy Comedie dell'arte (17. století). Původ anglického slova klaun je nejistý, ale na internetu jsem našel, že může souviset se skandinávským pojmenováním pro neohrabanost (klumpig, klønete, kömpelö).¹³ Klaun vychází z postav „zanni“- sluhy a nejvíce z harlekýna. Klaun vystupuje také v Shakespearovských dílech (Othello, Zimní pohádka). Stal se velmi populárním hlavně díky zlatému věku cirkusu. Postavu klauna nejprve hráli starší akrobaté nebo akrobaté neschopní, třeba pro zranění, dělat plnohodnotnou show. Začali tak vytvářet vtipné postavy, které zaplňovaly prostor mezi jednotlivými čísly a během představování scény. Časem se tato postava tak zpopularizovala, že vznikl samostatný obor klaunerie a klaun se stal často tváří cirkusu.

Klaun často nosí pestrobarevné oblečení nesmyslných velikostí. Má barevné vlasy a make-up. Nejzásadnější je však pro něj červený nos. Ten byl dlouho brán jako nejmenší maska na světě. Tento symbol rudého nosu značí opilectví, které mělo více vysvětlovat jeho chování, a patří ještě k jeho postavě sluhy v Comedii dell'arte. Později se klaun začal objevovat i v divadlech a začala se uvádět celá klaunská představení. Zde už se také mění pojetí klauna a buduje se jeho psychologie. Už není

¹³ (<https://en.wikipedia.org/wiki/Clown#Origin>, a ve slovnících)

jen pouhým doplňujícím sluhou a nemotorou, nyní dostává svůj samostatný příběh. Nejznámějším představitelem tohoto přístupu byl Joseph Grimaldi.

1. Joseph Grimaldi

Velice známým zástupcem klauna, chcete-li clowna, byl anglický herec Joseph Grimaldi, který se narodil 18. prosince 1778 a zemřel 31. května 1837. Vystupoval se svými pantomimickými vystoupeními a harlekynádami v divadlech Royal, Covent Garden nebo Drury Lane. Nosil známou bílou líčenou masku a pestrobarevný oděv. V jeho životě bylo několik problémů, ať už rodinných nebo finančních, ale jeho prací bylo rozdávat smích.

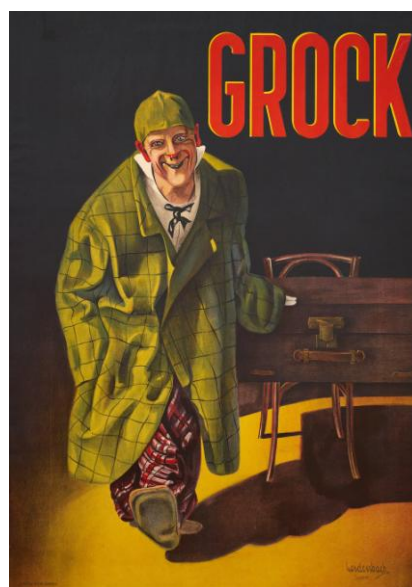
(Joseph Grimaldi)

2. Grock

Vlastním jménem Charles Adrien Wettach se narodil 10. ledna 1880 ve Švýcarsku. Už jako malý vystupoval se svou sestrou jako akrobat. Akrobacii se věnoval také později a navíc ovládal ještě 13 hudebních nástrojů. Typický pro něj byl velký kabát, plandavé kalhoty a pleš. V době mezi válkami byl nejlépe placeným komikem. Část jeho umu můžeme vidět ve filmu z roku 1950 „Na shledanou, pane Grocku!“ nebo nelezname několik videí na serveru YouTube. O jeho slávě a grandiozním humoru byly natočeny také dva dokumenty – „Grock, King of clowns“ (1958) a „Grock, ombres et lumières d'un clown de légende“ (2018).

(Grock)

3. Trio Fratellini

Trio bratrů z cirkusové rodiny hrálo okolo roku 1923. Působili v pařížském cirkuse Medrano. Francois Fratellini byl znám svým poetickým klaunem. Klaun Paula Fratelliniho šišlal a měl různé vady řeči. Nejznámější je Albert Fratellini, jehož klaun byl velice divoký, ztřeštěný a používal často kouzelnické triky. Tato trojice velice ovlivnila a inspirovala českou dvojici komiků Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Ti podle jejich vzoru také vytvořili masky svých klaunů.

(Albert, Francois a Paul Fratellini)

3. Dimitri

Dimitri Jakob Muller se narodil roku 1935 ve Švýcarsku. Od malička věděl, že chce být klaunem. Odjel studovat do Paříže, kde se učil u Etienna Decrouxe a Marcela Marceaua. Roku 1973 získal Grockovu cenu. (Tato cena byla pojmenována podle slavného klauna klasického cirkusu.) Roku 1975 založil malou vysokou školu Accademia Teatro Dimitri ve Švýcarském Terre di Pedemonte.

Klaun Dimitri díky své pantomimické minulosti velmi propojoval prvky pantomimy a klaunérie. Jeho představení se často obešla bez velkého množství rekvizit a bez scénografie. Jedno z jeho vrcholných čísel bylo hraní na čtyři saxofony současně.

(klaun Dimitri)

Šašek, v podstatě sociální postavení a hodnost. Kašpárek, lidová postavička příběhů. Klaun, divadelní role. Všichni jsou barevní, vtipní, upřímní a přinášejí radost. Tyto tři postavy se v průběhu času inspirovaly jedna od druhé a zdá se, že se až slily v jedno. Všichni jsou odrazem lidskosti a s ní spojenou hloupostí i moudrostí. Ta tu je stále, a díky tomu možná přežili a jsou schopny fungovat v dnešním světě. Podstatné je, že se jednalo o umělce vnímající svět se schopností ukázat tento svět jemu samému. Postupně se umělci mohli více rozvíjet a tyto prvky se přenesly více do umění jako takového.

Objevil se klasicismus, romantismus, impresionismus a symbolismus, dadaismus a surrealismus. Umělci už více projevují své postoje, názory a vlivem vyššího životního standardu už nemusí lidi jen bavit, ale mohou je také vzdělávat. Umění předkládá odraz reality a v podstatě celkově už dle mého názoru nese hodnoty šaška. Kritizuje společnost, předkládá jí nové názory, postoje a směry myšlení a především, klade otázky. Je mnohem více rozvinutá věda a globální vědomosti světa se také posunuly.

IV. Slapstick comedy (Němá groteska)

Komici, kteří dokázali podchytit trh televizního humoru, jsou díky technologii mnohem více známí pro širokou veřejnost než lidé hrající „pouze“ v divadle. Anglický název „Slapstick“ vychází ze stejnojmenné harlekýnovy hole, která byla z dvou plátek dřeva. Při úderu tak hůl vydávala charakteristický zvuk a ten se právě spojuje také s fackami a kopanci v němé grotesce. Za první dějový film je považován snímek jménem „Pokropený kropic“ natočen 1895 mužem jménem Lousi Lumière (19. Října 1864-10. dubna 1948. Mladší generace bude znát asi jen Charlieho Chaplina, ale asi už ne moc jeho díla, natož další hvězdy němé grotesky a jejich filmy.

V němé grotesce vystupovalo velké množství bývalých clownů, mimů, herců a artistů. Většinou si lidé pod pojmem groteska představí pády, kopání do zadku či velké policejní honičky. Hodně grotesek však obsahovalo poselství budoucím generacím a mělo hlubokou myšlenku. V propojení humoru postaveném na gagu a citlivém tématu vynikal již zmíněný nejznámější gagman, Charlie Chaplin. Známe mnoho herců němých grotesek, jako jsou Buster Keaton, Laurel a Hardy, Harold Loyd, ale Charlie Chaplin se stal tváří tohoto žánru. Můžeme si vzít za příklad film z roku 1936 s názvem „Modern times“ neboli „Moderní doba“. Zde Chaplin odhaluje, jaké to je žít v dnešním světě plném technických vymožeností, které ukrádají na lidskosti. Ukazuje souboj se stroji v době, kdy člověk ztrácí svou přirozenost a vše se mění v technologii.

Velkým počinem je také film „The Great Dictator“ z roku 1940, který je odpovědí lidem, kteří vyčítali Chaplinovi, že nenastoupil na vojnu. Film je satirická komedie parodující Hitlera, která pojednává o nebezpečí totality a o absurditě a zbytečnosti války.

Charlie Chaplin inspiroval velké množství lidí, aby smýšleli ve svých životech jinak, a také mnoho umělců k jinému přístupu k tvorbě. Slavný mim Marcel Marceau sám prohlásil „Co já bych byl bez Charlota?“.

S nástupem mluveného slova ve filmech skončila zlatá doba grotesky a umělci se často nedokázali přizpůsobit. Také pojem „gag“ se začal trochu jinak chápat, a z promyšlené struktury gagu se tak stal pouze vtip nebo komická situace. Já sám

souhlasím s tvrzením, že groteska je jen tak dobrá, jak je dobrý její gag. Na některých komediích to pak je velmi znát. Později přišel také barevný obraz a komici se začali zase více a více ukazovat na plátnech a už také obrazovkách.

Můžeme znát třeba Bennyho Hilla (21. 1. 1924 – 20. 4. 1992), avšak za umělce, který se dokázal v tomto oboru prosadit nejvíce, by se dal považovat Rowan Atkinson známý jako Mr. Bean. Ten si svým humorem dosti utahoval ze skoro až posvátné královské rodiny a z Velké Británie. Nejznámější je jeho postava Mr. Beana (1989-1995), díky které se stal celosvětově známý. Jedná s o kratší epizody ze života tohoto človíčka. Později byly natočeny také dva filmy, a to „Mr. Bean: největší filmová katastrofa“ (česká premiéra 23. října 1997) a „Prázdniny pana Beana“ (premiéra 24. března 2007). Navzdory tomu všemu byly jeho vtipy, gagy a celkový humor natolik jemný, chytrý a zábavný, že v roce 2013 obdržel od královny Alžběty II. Řád britského impéria (titul CBE (Commander of the Most Excellent Order of British Empire)).

V. Čeští provokující komici (1923-2007)

Za doby protektorátu označil říšský protektor Reinhard Heydrich Čechy za smějící se bestie. Bylo také velmi časté, že lidé byli zastřeleni u zdi za šíření vtipů, karikatur a různých satir na účet Adolfa Hitlera nebo celkového zřízení. Jedním z takto popravených je Karel Kratina. Na stránkách Hospodářských Novin v jednom článku o polském spisovateli Mariusz Szczygielovi citují jeho prohlášení: *"Mám takovou teorii, že Češi si vytvořili kulturu jako antidepressivum, smích je pro ně způsobem psychologické sebeobrany, když se chtějí vyhnout nepříjemným pocitům,"*¹⁴ Podívejme se tedy na české autory s ostrou politickou satirou.

¹⁴ (<https://zahranicni.ihned.cz/c1-47404770-u-nas-je-raj-predem-dany-cesi-si-ho-umi-udelat-sami-rika-polsky-spisovatel>)

1. Werich a Voskovec

Jan Werich (6. Února 1905- 31. Října 1980) a Jiří Voskovec (19. Června 1905- 1. Července 1981) jsou představiteli české meziválečné avantgardy a zakladateli Osvobozeného divadla. Zde uváděli své poetistické hry a ostré politické satiry. Voskovec a Werich společně napsali díla jako „Vest Pocket Revue“, „Těžká Barbora“ nebo „Svět za mřížemi“. Byli také velmi známí pro své vyprávění, písně ale hlavně pro své předscény. Tato dvojice spolupracovala také s Jaroslavem Ježkem.

Jiří Voskovec studoval ve francouzském Dijonu lyceum a poté začal studovat práva v Praze. Jan Werich také původně studoval práva, ale nedostudoval. Poté se začal zajímat především o kulturu. Roku 1939 emigrovali oba do Ameriky. Do Československa se Jan Werich vrátil v roce 1945 a Jiří Voskovec o rok později. Společně založili krátce fungující divadlo V. + W. (1946-1948), kde vystupovali jako dva klauni a vyjadřovali se skrze své rozhovory k politické i kulturní situaci. Po Emigraci Jiřího Voskovce do Francie (1948) a později do USA (1950) se už tato dvojice nikdy nesešla. Jan Werich začal pracovat jako ředitel tehdejšího Divadla satiry (dnes divadlo ABC) a začal jako nová dvojice s Miroslavem Horníčkem.

(Jiří Voskovec a Jan Werich)

(Jan Werich a Miroslav Horníček)

2. Divadlo Jára Cimrmana

Toto pražské divadlo je pojmenováno podle fiktivního českého génia Jára Cimrmana. Na počátku nápadu stál Jiří Šebánek, Miloň Čepelka, Ladislav Smoljak a Zdeněk Svěrák. Roku 1966 v rozhlasovém pořadu Nealkoholická vinárna U Pavouka oznámil Karel Velebný, v roli doktora Evžena Hedvábného, nález pozůstalosti dosud neznámého českého génia Jára Cimrmana. Představení tohoto uskupení má strukturu přednášky o životě a díle onoho génia a poté následuje hra. V době okupace po roce 1968 měl soubor často problémy se státním zřízením. Několikrát se divadlo muselo přesouvat, měnit některé části svých her a dokonce i jednu dobu mělo zákaz hrát na území Prahy. Jako příklad zásahů cenzury můžeme uvést změnu postavy sexuologa „Pepy“ ze hry „Akt“, což byla první hra tohoto souboru, který byl původně příslušníkem Veřejné bezpečnosti. Představení tohoto uskupení jsou známa svým specifickým, jemným, ale trefným politickým humorem. Zde můžeme vidět projevující se přidrzkost, vychytralost a obranu humorem, což je dle mého názoru Čechům velmi blízké.

(Hra „Záskok“ získala Cenu Alfréda Radoka za hru roku 1994)

3. Boris Hybner a Ctibor Turba

Boris Hybner a Ctibor Turba byli dvojicí, která prosadila specifický styl pantomimy. Vystupovali spolu v autorských etudách „Souboj za úsvitu“ nebo „Kat“. Poté vytvořili představení „Harakiri“ a založili skupinu „Pantomima Alfreda Jarryho“. Později dochází k osobním neshodám zakladatelů a soubor se rozpadá.

Tehdy Ctibor Turba odjíždí s Janem Kratochvílem do Dánska, kam byli pozváni tamním pouličním divadlem Danish Joker Theatret. Dne 27. srpna 1974 vzniká soubor Cirkus Alfred a téhož dne uvádí své představení „Klaunerie“. **„V době, která tak málo přála jakékoliv odlišnosti, byly *Klauneire* Cirkusu Alfred hrané ve starém cirkusovém šapitó, koupeném od staré cirkusácké rodiny Kočkovy, naprostým zjevením.“**¹⁵ píše v knize „Orbis Cirkus“ Ondřej Cihlář. Na vzniku tohoto představení

¹⁵ (Orbis Cirkus, Ondřej Cihlář a Hanuš Jordan, k českému novému cirkusu, Ondřej Cihlář, s. 226)

spolupracovali Ctibor Turba, Ota Jirák, Jan Ungr. Později přichází Boleslav Polívka, který přebírá roli Ctibora Turby, a Otu Jiráka střídá Boris Hybner. Kvůli politickému režimu musela tato produkce skončit, ale odehrála ještě pár představení mimo tehdejší federaci. O původu námětu na představení Klaunerie se vedly spekulace. V knize Orbis Cirkus jsem našel citaci Ctibora Turby: „ ... z Rémuho jsem nevezl ani slupičku, ani skrojek, tři základní témata byla z mé hlavy, jedna pasáž od Jengibarova, no, prostě přečtěte si mou knížku o cirkuse, tam to všechno je, použil a rozvedl jsem jeden řádek z knihy Voskovce o bratrech Fratellini, abych byl úplně přesný“.¹⁶

Ctibor Turba vedl katedru nonverbálního a komediálního divadla (1992 – 1999), kterou později přebírá právě Boris Hybner a roku 2009 mění její název na Katedru pantomimy (1999 – 2010), kde se zaměřuje na výuku základních žánrů mimického divadla, jako jsou pantomima, groteska a klaunerie.

Boris Hybner také často prosazoval a upřednostňoval název „clown“ a „clownerie“ před názvy „klaun“ a „klaunerie“. Jak říkal: „Není klaun jako clown.“ Boris Hybner měl velmi blízko k němému filmu a grotesce neboli slapstick comedy. Podílel se také na českoněmeckém seriálu Gagman a jako filmový herec se objevil v českých kultovních snímcích (Pelíšky, Pupendo, U mě dobrý, Jára Cimrman ležící, spící), které přesně vystihují národní humor, který je ostrý, přirozený, někdy až černý.

4. Boleslav Polívka

Toto jméno je uznáváno po celém světě. Narodil se roku 1949 do rodiny ochotnického divadelníka. Jak sám říká, hned byl označen za divadelníka a vše mu bylo přisouzeno od útlého věku. Od malička vyrůstal v atmosféře divadla. Když dospěl, chtěl se stát hercem. Odstěhoval se proto do Brna kde začal studovat Janáčkovu akademii múzických umění v Brně, kterou zakončil rolí ve hře „Podivné odpoledne doktora Zvonka Burkeho“. Už během studií hrál v Divadle Husa na provázku. Zahrál si i ve svých autorských inscenacích Am a Ea, Pezza versus Čorba, Pépe, Trosečník, Poslední Leč, Šašek a Královna, Šašek a syn, DNA. V jeho hrách plných dojemných a smutných příběhů můžeme vidět kritiku doby a společnosti, která je chytře skryta za maskou

¹⁶ (Divadelní noviny, Alfredův překážkový běh IX., Ctibor Turba 27. Ledna 2013)

vtipu. O to více pak vyniká jejich podstata. Bolek Polívka propojuje techniku pantomimy s umem mluveného slova.

Je považován za krále Valašska, neboť se sám prohlásil za Krále Boleslava Prvního Dobrotivého Nafurt. Je zřejmé, že se jedná o recesi, ale je zajímavé, jak se zde opět objevuje propojení krále a šaška. Boleslava Polívku provází jeho životem toto téma celou jeho kariérou a dle mého názoru je člověkem, který silně nese prvky a podstatu šaška. Je to člověk blízký lidu a zároveň známým tvářím. Hrál jak v divadle ochotnickém, tak v národním, a přitom na to ochotnické nezanevřel. V rozhovorech dodnes říká, že vždy, když si maloval nebo maluje divadelní líčení, cítí tu vůni starých časů v ochotnickém divadle. Vedly se velké debaty o jeho majetku a dluzích a on prohlásil, že lidé se zajímají jak peníze vydělat a jeho zajímá jak se peněz zbavit. Mám dojem, že je veřejností brán za moudrého člověka z lidu, ale také je na něho pohlíženo negativně (převážně v bulváru kvůli osobním záležitostem). On sám tyhle věci neřeší a stále žije svým osobitým přístupem k životu. O tom také vyprávěl jeho syn Vladimír Polívka v rozhovoru pro Prostor X. Stejně jako Boris Hybner hrál ve filmech jako Pelíšky, Pupendo nebo U Mě dobrý.

Boleslav Polívka působí také jako principál v brněnském Divadle Bolka Polívky, které začalo svůj provoz 17. 9. 1993 uvedením hry Bolka Polívky Trosečník. Informace o jeho životě, tvorbě a životnímu postoji můžeme čerpat z knih jako třeba: Divadlo (Bolek Polívka a František Poláček), Bolek (Bolek Polívka), Předběžný portrét (Bolek Polívka, Andrej Šťastný, Petr Hájek).

5. Televizní komici

Komici, kteří dokázali podchytit trh televizního humoru, jsou díky technologii mnohem více známí širší veřejnosti než lidé hrající „pouze“ v divadle.

V Česku byl velmi známý Felix Holzman, který svou postavou nevinného přihlouplého muže přechytračil vždy všechny zdánlivě chytřejší partnery. Televizními baviči, kteří válcovali české obrazovky na přelomu tisíciletí v estrádách Možná přijde i kouzelník nebo v komediálním cyklu Ruská ruleta, byli Oldřich Kaiser, Jiří Lábus a Jiří Korn. Měli také spoustu svých menších komediálních skečů.

V této kapitole nesmíme opomenout také satirický pořad „Česká soda“, který se vysílal na České Televizi v letech 1993-1997. Tento pořad přišel s napodobováním a parodováním televizních pořadů, reklam a politiků. U odborníků i v široké veřejnosti vzbudil rozruch a získal si mnoho, řekněme až fanoušků. Režijně se na tomto pořadu podíleli Fero Fenič, Václav Křístek, Jan Hřebejk, Petr Čtvrtníček, Igor Chaun, Ján Sebechlebský, Petr Zelenka a Milan Šteindler. Ve své době byl tento pořad velmi unikátní, stal se vzorem pro mnohé další a je oblíbený a známý dodnes.

Další dvojice, která pokračovala v komediální sféře spíše komerční cestou, byli Michal Suchánek a Richard Genzer. Zde byl humor často poněkud vulgárnější a už se spíše podobal sehrávání vtipů. Často si hráli s dvojsmysly slov a jejich pořady často parodovaly jiné známé pořady z televize. Nejznámějším počinem této dvojice je pořad „Tele Tele“. U těchto komiků už je znatelná menší fyzická aktivita v jejich tvorbě. Ne že by neměli pohybovou průpravu, ale komičnost je zde více kladena na slovo. Tito baviči jsou často milováni a jejich hlášky si lidé přebrali do civilního světa, nebo naopak se od některých lidí dočkali velké nelibivosti. Je zde vidět určitá drzost a zdánlivě přihloupilý humor, za kterým se však často skrývá kritika společnosti a její odraz.

VI. Pozůstatky šaška v současnosti

Možná vlivem rozpadu monarchií se pozice šaška vytratila. Politika je čím dál více složitější a rozvíjí se. Ubývá zemí jednoho vládce a v 19. století se v Evropě i Americe rozšiřuje systém republik. Také kultura prošla vývojem. V roce 2020, kdy tato práce vzniká, zaznamenávám dva silné protipóly v kulturním životě. Jedním je ten, že lidé často sahají po líbivých pořadech, představeních a jednoduché kultuře postrádající větší myšlenku. Pravděpodobně je to způsobeno velkým psychickým náparem okolního světa na jedince, na kterého jsou kladeny velké nároky. Jediné, co pak tento člověk chce udělat, je přestat myslet a jen se bavit. Tvůrce pak jen tvoří jednoduché sobě navzájem podobné kusy jako v továrně, aby uspokojil zájem diváka. Druhý pól je často vidět u mladých lidí, kteří mají silnou potřebu vyjádřit svůj názor, jenž často bývá spojen s vidinou „lepšího“ světa, snaží se šokovat a za každou cenu vzbudit rozruch. To už jsme viděli u umělců mnohokrát, ale nyní v Evropě a některých dalších částech světa

roste generace, která nikdy nezažila válku na vlastní kůži, nikdy neměla omezenou svobodu jako jejich předkové a nikdy neměla natolik silný vládnoucí režim, který by ji omezoval v základních lidských právech. V historii umělci žili v zemích, jejichž režimy omezovaly lidská práva a uzurpovaly si nárok na životy svých obyvatel. Mohli tak problematiku, která se jich týkala, plně vystihnout a obsáhnout ji tak, že se dotkla lidí po celém světě. Země s diktaturou stále existují, ale někteří mladí lidé a umělci mají tendenci chránit svobodu společnosti a vyjadřovat se k tématům, která nejsou schopni plně uchopit. Zapomínají na důležité informace a na dostatečný čas potřebný na změnu některých zavedených pravidel, která by se měla měnit. Chtějí změnu hned. Často jim pak uniká vidina dalších kroků či zodpovězení všech otázek na problematická témata. Tito provokující umělci pak mají potřebu řešit problémy, ale sami o tomto problému neví dostatek. Mají energii a chuť, ale ne dostatek zkušeností. Jejich snahy pak jsou výstřely do prázdna a nemají větší odezvu. Být umělcem je nyní snazší než kdysi, a tak máme mnohem více tvůrců.

Obě tyto strany mají rozhodně co do sebe. Jedna poskytuje odpočinek od těžkého života a nepříjemného světa a druhá se snaží posunout lidstvo zase dál. Jedna problémy nechce vidět a druhá si je tvoří i tam, kde nejsou. Archetyp šaška jako moudrého blázna stojí někde uprostřed. Zná jak problémy lidu, tak problémy vlády. Zná jak jen bezmyšlenkovitou zábavu, tak hluboká moudra. Dle mého názoru jsou zde umělci, kteří v sobě nesou podstatu postavy šaška. Jsou to umělci, kteří svou tvorbou baví lidi, myšlenky jim předkládají jako možnosti, ale nevnucují je, a zároveň kladou otázky, zda opravdu to, co vidíme a žijeme, je to, co chceme. Často jsou svým výstupem, přístupem nebo celou svou existencí kontroverzní. Tím nesou také část bláznovství.

Umělci vždy potřebovali spor. Vždy byl potřeba tvůrčí tlak a problém, ke kterému bylo třeba se vyjádřit. Vlivem internetu máme okamžitý přístup k získání pravdivých i nepravdivých informací o veškerém světovém dění. To spojilo lidstvo natolik, že má velkou možnost táhnout za jeden provaz. Zatím jsme ale v počáteční fázi této lidské kompaktnosti a hledáme způsob jak všechny možnosti, které máme, využít a domluvit se.

Velice specifický styl klaunerie, který čerpá z právě z postavy šaška se nazývá „bouffon“. V překladu z francouzštiny znamená právě „šašek“/„kašpar“. Toto slovo používal Jacques Lecoq (12. prosince 1921- 19. Ledna 1999) na své škole L'École Internationale de Théâtre Jacques Lecoq v Paříži. Označoval takto přístup a styl hereckého umění zaměřený na posměch a výsměch. Klaunské vystoupení tohoto stylu velice čerpá z pravděpodobných výstupů šaška. Tito umělci mají často kostým, který deformuje jejich křivky těla. Jsou často vulgární, nepříjemní ve svém vzezření, kritizují vše co je pro ně aktuální a nemají žádné tabu. Dle mého názoru je nejznámějším současným zástupcem tohoto žánru Eric Davis se svou postavou klauna „Red Bastard“.

VII. Blázen v dnešním světě

Dnes už se může zdát, že většinový svět je natolik humanizovaný, že podobná zábava jako smích na účet mentálně či fyzicky postižených lidí, už zmizela. Díky internetu je tento druh zábavy mnohem snáze dostupný. Také díky zvýšenému globálnímu systému školství a vzdělání směřuje nyní tento druh humoru spíše k lidem s nízkým intelektem. Vzpomeňme si na virální videa Česka a Slovenska, která na severu YouTube dosahují statisíce shlédnutí. Jako příklad můžeme vzít videa „Devet, aneb Cigan počítá“ (ke dni 19. 5. 2020 –198 011 shlédnutí), „Darinka mandarinka za 5 korún“ (ke dni 19. 5. 2020 – 338 801 shlédnutí) nebo celý kanál s názvem „Štefan Lukáč“ s pseudonymem „Roko“, který je celý zaměřený na tuto osobnost, která se prvně stala známou díky soutěži Česko Slovenská Superstar v toce 2009. Je tento kanál posměchem onomu muži, nebo mu plní sen být slavnou hvězdou? Právě televize často využívá v pěveckých nebo talentových soutěžích lidí, kteří mají snížený intelekt nebo fyzické či mentální postižení. Objevuje se zde ale také opak posměchu, a to je hra na vzbuzení dojemných emocí diváka. Ukazuje se talent a schopnosti lidí s postižením a samozřejmě tyto záznamy také kolují internetem. Nemůžu soudit, zda je morálně správné nebo nesprávné smát se lidem s nižší inteligencí či lidem pod vlivem omamných látek. Stejně tak nemůžu říct, jestli tyto soutěže a videa vyhledávají lidi s postižením a talentem na zvednutí sledovanosti nebo se zde lidé dobrovolně přihlásí a produkce jim plní jejich sny.

Videí s lidmi pod vlivem omamných látek je na internetu také plno. Zde je také otázka morálky, zda se smát, nebo ne, ale tito lidé už zde měli volbu. Věc, která je

zajímavá, je, že vtipy, příběhy a anekdoty o opilcích a lidech pod vlivem se drží úspěšně dodnes.

VIII. Klaun a Clown v dnešním světě

V posledních letech se více a více mění klaunův kostým. Jako příklad můžu uvést současné představení „Přecházení“ od uskupení Squadra Sua. Zde mají herci jako kostým obyčejný pánský oblek. Nejedná se o klauniádu cirkusovou, ale už s novým pojetím. Mění se také klaunovo chápání světa a jakoby splynul právě s romantickým pierotem. Klaun byl tvárnější, dokázal si zvyknout na změnu světa, a tak na jistou dobu vytlačil pierota z jeviště.

I když klaun se svým červenýmnosem dodnes existuje, ztratil už většinou toto opilství a je tváří firem na potraviny, hororovým zabijákem nebo bavičem na dětských oslavách. Za zmínění určitě stojí muž znám jako „Tommy The Clown“, který jakožto klaun začal řešit v Los Angeles problematiku dětí v gangu. Sám byl kdysi v gangu, ale časem se rozhodl tento problém řešit. Vystupoval jako klaun a dělal tzv. „Clowning“-tancoval a bavil okolí. Nabízel tak možnost alternativní zábavy pro lidi, které baví tančit, nemají prostředky na tehdy drahé místní taneční školy, nehrají basketbal natolik dobře, aby dostali stipendium nebo smlouvu od sportovního klubu. Z tohoto Clowning se později vyvinul taneční styl Krump, o němž pojednává i film „Rize“ (2005).

Klaunský nos tak už nemůžeme brát jako znak opilství, ale odkaz na svůj původ. Hodně lidí také už tuto masku nepoužívá a svůj styl klauna zcivilnili. Jsou často bez make-upu, bez křiklavých barev a v běžném oblečení. Často se také propojuje klauniáda s dalšími žánry, ať už s pantomimou, fyzickým divadlem, ekvilibristikou nebo kouzly. Představiteli propojení pantomimy, zvuku a mluveného slova jsou například Trygve Wakenshaw, Michael Countemanche nebo duo „The Umbilical Brothers“. Zde už se pomalu dostáváme také k disciplíně zvané Stand Up Comedy.

IX. Stand Up Comedy

Na přelomu 18. a 19. století se v Anglii rozšiřuje druh nové zábavy – varieté (Vaudeville). Jedná se místo propojující prvky kabaretu, baru a cirkusu. Během večera zde vystupovali hudebníci, tanečnice, zpěváci, kouzelníci a také komici. Ti zde, hlavně v menších klubech, začali prezentovat své krátké výstupy, které obsahovaly především vtipy. Tehdejší výstupy podléhaly cenzuře, aby se zabránilo podkopávání královské autority. V Americe se také rozšiřuje tento druh zábavy pod názvem Vaudeville. Právě zde vystupovali někteří už zmínění herci a akrobaté ze slavných grotesek. (Třeba Charlie Chaplin se svým číslem na kolečkových bruslích.) Není známo, kdo první udělal „Stand Up“. Na webu „Slate.com“¹⁷ se uvádí, že by to mohl být Charley Case, který jako první udělal show ze svého monologu, při kterém nepoužil žádný kostým ani rekvizity. Avšak za „otce“ Stand Up Comedy se považuje Lenny Bruce. Ten vystupoval v malých striptýzových a zábavních klubech. Jeho výstupy zahájili provokující a kontroverzní styl vystupování tak, jak jsou „Standupy“ známy dnes. Kvůli kontroverznosti a obscénnosti při svých výstupech měl mnoho problémů se zákonem a zákazy vystupování. Odhalil celé své bytí a neměl žádné hranice ani tabu v promluvách k publiku, stal se tak vzorem pro mnoho dalších následovníků. Sám měl nakonec nešťastný osud, neboť se předávkoval a zemřel.

Dalším velkým nástupcem byl George Carlin. Parodoval televizní pořady, show a reklamy. Kritizoval válku, střední třídu, televizi a cenzuru. Jeho možná nejslavnější rozebírané téma v show bylo: „Sedm slov, která nikdy nemůžete říct v televizi“. Mezi současné známé kontroverzní „standupisty“ patří třeba Louis C.K. V Česku a na Slovensku se Stand Up stal také velmi populární. Vznikly televizní i internetové pořady jako třeba Comedy Club, Silné řeči, Na stojáka nebo Temné kecy. V těchto pořadech můžeme vidět tváře jako Miloš Knor, Jano Gordulič, Tigran Hovakimyan, Adéla Elbel, Tomáš Reitz, Velmajste Jerry (Jaro Szabo) a mnoho dalších, kteří vypráví příběhy ze svých životů a nebo se vyjadřují k různým tématům s kterými mají problém nebo je naopak milují. Objevuje se zde kritika církve, televize, časopisů, vztahů mezi mužem a ženou apod. Za zmínku také stojí Bekim Aziri, který po nehodě zůstal na vozíčku a nyní

¹⁷ (<https://slate.com/culture/2014/04/who-invented-stand-up-the-origins-of-a-peculiarly-american-form-of-comedy.html>)

vypráví, jaký je to život, a stal se vzorem pro mnoho lidí s podobným problémem. Sám totiž toto téma bere s humorem, cvičí a podílí se na pomoci lidem s fyzickým postižením při návratu do normálního života. Jeho humor si můžeme přiblížit jeho rčením, že jako první dělá „Sit Down Comedy“.

Během psaní této práce se také na serveru YouTube objevilo video záznamu vystoupení Jakuba Žáčka s názvem „Rozcvička ze Sudet“. Toto video je možné vidět na kanále „Na Stojáka“ což je kanál stejnojmenného Stand Up pořadu. Zde si Jakub Žáček bere téma problematiky historie a současnosti žití Němců a Čechů na pohraniční oblasti označované Sudety. Má zde ostrý satirický humor, který vyvolal debaty a rozdělil diváky na dvě strany. Rozdílnost názorů, zda je tento výstup zdařilý či nikoliv, jde také vidět v komentářích pod videem.

X. Hudba

Také hudba prošla značným vývojem. Po celém světě se hudba vyjadřovala k politické situaci a společenským problémům. Ať už jsou to písně o válce nebo nešťastné lásce dvou lidí. V Česku a na Slovensku je velice známé jméno Karel Kryl. Tento básník a písničkář se stal velmi známou tváří v protitotalitní tvorbě. Jsou debaty, zda jsou texty opravdu jeho a jaký vlastně byl člověk, to ale není pro tuto práci důležité. I on se lehce dotkl postavy šaška. Píseň „Král a klaun“, která je o vztahu těchto dvou postav, byla později přezpívána Danielem Landou, poněkud kontroverzním českým hudebníkem. Landa vytvořil hodně písní kritizujících vládu v Česku i ve světě. Jeho kontroverze spočívá jak v extrémistické minulosti, tak v jeho vystoupení na předávání cen Český slavík Mattoni v roce 2012. Zde vystoupil totiž už ne jako Daniel Landa, ale jako kouzelník Žito. Během svého vystoupení kritizoval showbyznys a volení komunistů a prohlásil, že chce být brán jako normální člověk, a ne jako otrok slávy. Zmínil i vztah krále a šaška a prohlásil, že končí s hudbou jako Daniel Landa a že zde jsou noví mladí tvůrci jako třeba Tomáš Klus. Daniel Landa Vstoupil do tarotové karty blázna. To také zmiňuje v rozhovoru, který vyšel 23.6. 2020 na YouTubeovém kanálu „DVTV“. V tomto rozhovoru s Danielem Landou, který se k projektu „Kouzelník Žito“ vyjádřil zpětně a

s odstupem konstatuje jeho neúspěch i úspěch.¹⁸ Postava Daniela Landy „Kouzelník Žito“ měl totiž v roce 2015 rozhovor také na DVTV, který byl kontroverzní a vzbudilo velké debaty v komentářích pod videem.¹⁹

Již zmíněný Tomáš Klus je písničkář, skladatel a textař, který svou tvorbou také dost kritizoval politiku. Takovou písní je třeba „Pánubohu do oken“ nebo píseň k filmu „V síti“²⁰ s názvem „Je doma máma?“.

Ondřej Ládek známý jako Xindl X je dalším umělcem, který dle mého názoru nese kousek šaškovského odkazu. Ve svých písních kritizuje národní povahu, politiky, neonacismus, plastové krásy a ostatní aktuální témata. Jeho písně někdy obsahují prvky rapu. Rap je žánr spojený s hiphopovou kulturou a je plný kritiky na společenská témata. Je charakteristický stavbou textu a rytmičkou. Kritika je zde často ostrá a přímá. V Česku patří mezi nejznámější průkopníky rapu skupiny PSH a Chaozz. Deph, člen skupiny Chaozz (dnes znám jako Kato, vlastním jménem Adam Svatoš), později založil skupinu Prago Union. Kato vyniká svými texty, které obsahují satiru, slovní hříčky a vynikající nakládání s češtinou. Mezi mladší tváře navazující na tyto hrátky se slovy a kritikou patří třeba rapper Rest (vlastním jménem Adam Chlpík).

O něco kontroverznějším umělcem je Martin Pohl. Ten v hudebním světě vystupuje pod přezdívkou Řezník a jeho symbolem je maska kostlivce. Řezníková tvorba je plná ostré společenské kritiky, agrese, fekálií, morbidního humoru a ironie. Tohle vše totiž patří do hudebního stylu zvaného Horrorcore. Zabývá se politikou, církví, etnicko-politickými tématy, sexem, drogami, duševními chorobami, vražděním a dalšími kontroverzními tématy. V roce 2013 měl získat cenu v kategorii Hvězda internetu, kvůli svým textům však byl vyloučen. Řezník se k tomuto problému hned vyjádřil písněmi „Pořád jenom hate“ a „Pořád jenom hate

¹⁸ (<https://www.youtube.com/watch?v=pCBUvpXn05o> zbytek rozhovoru na <https://video.aktualne.cz/dvtv/kouzelnik-zito-ozdravny-pobyt-ve-figure-magora-nemusi-mi-roz/r~3980bd06b49111ea842f0cc47ab5f122/>)

¹⁹ (<https://video.aktualne.cz/dvtv/landa-konvicka-je-blbecek-po-mne-jdou-radikalni-islamiste-v/r~2dd79952978111e5897e002590604f2e/>)

²⁰ (V síti, Vít Klusák a Barbora Chalupová, 2020)

2“. S tímto vyřazením nesouhlasili také Matěj Ruppert a již zmínění Tomáš Klus nebo Xindl X. Martin Pohl je také autorem knih vtipů „Martyho frky“, her „Život není krásný“ nebo filmů „Život není krásný“ (2008), „Jehovova pomsta“ (2010), „Máma má raka“ (2016) nebo nejnovější „Párty Hárd“ (2020).

XI. Divadlo

K divadlu, nesoucí společenskou satiru a schopnost zrcadlení a škádlení společnosti, určitě patří Jan Werich, Jiří Voskovec, Jiří Suchý, ale také třeba Ivan Vyskočil, který s Jiřím Suchým spolupracoval a později se věnoval divadlu s názvem „Nedivadlo“ společně s Pavlem Boškem, Leošem Suchařípou, Přemyslem Rujem, Otakarem Roubínkem, Vlastou Špicnerovou a dalšími. Nedivadlo se věnovalo „otevřeným dramatickým hrám“- improvizaci, kde byla možnost většího propojení diváků a herců. Jedna z knih přibližující postavu Ivana Vyskočila a jeho tvorbu je „Vždyť přece létat je snadné“²¹. Patří sem také další umělci zmínění v kapitole o českých provokujících komicích od roku 1923 až 2007- Divadlo Jára Cimrmana, Boris Hybner, Ctibor Turba a Bolek Polívka.

Jedno ze současných divadel, které nese některé pozůstatky Šaška a jeho reflexe, je dle mého názoru Divadlo Vosto5. Vzniklo v roce 1996 a bylo založeno Ondřejem Cihlářem, Davidem Kašparem a Petrem Prokopem. Na svých stránkách píšou: „Po celou dobu existence Vosto5 svou tvorbou primárně hledá nové možné cesty pro skutečně živou komunikaci s divákem. Zkoumá, jak diváka aktivizovat, jak ho organicky propojit s proměnlivou, živou a pomíjivou strukturou divadelního představení, jak diváka vtáhnout nad běžnou míru vnímání. Zároveň Vosto5 svým typicky satirickým způsobem otevírá ryze česká společenská témata přes ikonické fenomény české kultury – ať už to byl např. Josef Lada, Sněžka, mýtický Pérák, Hanč a Vrbata, Marie Rottrová nebo Blaničtí rytíři. Náměty všech inscenací spojuje zájem o česká témata, události a příběhy tvořící přísady, které v tavném kotli naší společnosti a dějin vytvářejí a koření naši komplikovanou národní identitu.“²² Také

²¹ (Vždyť přece létat je snadné, Ivan Vyskočil, Andrea Sodomková, r.v. 2006)

²² (vosto5.cz)

sami říkají, že neidealizují rysy národní povahy a ukazují s odstupem a nadhledem jak komplikovaná a nejednoznačná je. Nesnaží se poučovat, soudit nebo odsuzovat, ale snaží se diváka zapojit co nejvíce do prožití divadelního momentu a co nejlépe ho s divákem vytvořit a společně tak prožít jedinečnost daného představení.

Bylo a je zde také divadlo Sklep. To v 70. a 80. letech spolupracovalo i s dalšími divadly jako jsou Mimóza, Křeč, Kolotoč a Vpřed. Společně nazváni jako Pražská pětka tak v této době přinášeli změnu divadelní tvorby a občerstvili tak scénu. Možná vrcholem společné spolupráce byl stejnojmenný film z roku 1988 „Pražská pětka“, který režíroval Tomáš Vorel. (Je vtipné, že i zde je zobrazena v povídce „Směr Karlštejn“ postava muzíčka připomínajícího šaška.) Na stránkách divadla Sklep se píše: **„Sklep byl z divadel Pražské pětky nejen nejstarší, ale také nejpočetnější i nejvytrvalejší: bez větších přestávek hraje dodnes. Dobrým příkladem je tradiční skleповská Besídka, každoročně uváděné pásmo scének, skečů, písní a tanců, čerpající z nasazení interpretů a jejich svérázného smyslu pro humor. Jistý posun během let, po která se Besídka hraje, lze spatřit v jazykové zásobě, tvůrci představení si už nevystačí pouze s češtinou, pro své záměry využívají celou škálu jazyků, zkomolenin a neologismů.“**²³ Zde už se dostáváme k filmové tvorbě.

XII. Film

Mezi filmy vystihující problematiku doby, lidské existence a mezilidských vztahů a zároveň přinášející humor s hořkým zabarvením určitě patří známý film „Pelišky“ natočeného roku 1999 režisérem Janem Hřebejkem nebo „Pupendo“ natočené rovněž Janem Hřebejkem v roce 2003. Oba filmy vznikly podle předlohy Petra Šabacha a scénářů Petra Jarchovského.

V současné době vnímám hlavně vývoj seriálové tvorby s podobnou tematikou. Je to například seriál Trpaslík ve spolupráci Jana Prušinovského a Petra Kolečka a také velmi úspěšný seriál MOST! od stejných tvůrců. Oba tyto seriály svým dějem

²³ (<https://divadlosklep.cz/o-divadle/>)

podpořeným absurditou krásně zobrazují mezilidské vztahy a skrze příběhy postav, ve kterých se dle mého názoru může najít spousta lidí, tak diváka pobaví a mnohá i přivedou k zamyšlení. Za zmínku stojí také politicko-satirický seriál „Kancelář Blaník“ (2014) a s ním spojená postava Tondy Blaníka objevující se v dalším seriálu „Republika Blaník“ (2020) a filmu „Prezident Blaník“ (2018). Tyto seriály a film od tvůrců Marka Najbrta, Roberta Geislera, Tomáše Hodana, Jana Bartese a dalších propojují fiktivní postavy a děj s reálnými politiky a politickým děním.

Cítím, že nejnovějším filmovým počinem, který se dotýká tématu této práce v době jejího vzniku, je film „Vlastníci“. Ten vzniká v roce 2019 v režii Jiřího Havelky. Celý film pojednává o domovní schůzi vlastníků bytů. Jak děj postupuje, dozvídáme se více a více o samotných životech a vztazích jednotlivých vlastníků. I když jsou zde zase použity absurdity, divák si může uvědomit, že tak daleko od pravdy film možná není.

XIII. Závěr

Přiblížili jsme si vznik a historii postavy šaška, kašpárka a klauna, chcete-li clowna. Ujasnili jsme si jejich rozdíly a zároveň si řekli, proč jsou často propojováni. Skrze vývoj umění komiky se tato práce dostala až k dnešním pozůstatkům a odkazům šaška a jeho šaškování. Zaměřili jsme se hlavně na tuzemské umělce, jelikož jsou nejbližší českému publiku, a tak se nás dokážou více dotknout. Šašek zde byl a jeho odkaz je zde dál. Šašek ke své plnohodnotné existenci, jak ji známe, potřebuje krále a tam, kde bude král, vždy bude šašek. Král se převlékl. Také šašek změnil plášť a vydal se jiným směrem. Umění, často samo hlídáno vládou, hlídá vládu. Hlídá svobodu a snaží se poukázat na pravdu nebo na všechny pravdy, co mohou být. Šašek a král bývají v pohádkách někdy zobrazováni tak blízko, až vypadají jako jedno. Podobně se na otázku „Co vám na dnešní situaci připadá nejabsurdnější?“ vyjádřil o českém prezidentovi Miloši Zemanovi také český umělec, šašek a král Bolek Polívka: „Pan prezident se bude smát, ale mně se zdá, že opravdu velmi často zní jeho hlas uštěpačně. Nebo jak to říct. Že je zlovolný.“

Že ví přesně, jaké jednání vzbudí reakci, a už dopředu se tím baví. Že vlastně dělá krále i šaška. Je to ale prezident, není to král a neměl by být ani sám sobě šaškem.“²⁴ Mně osobně tento styl a druh umění baví, fascinuje a naplňuje. Zajímá mě, a také proto jsem si vybral toto téma jako téma mé závěrečné bakalářské práce. Chtěl bych navázat na tuto šňůru komedie, reflexe, absurdity a výstižnosti a rád budu někomu šaškem.

²⁴ (časopis Reflex, 7. Května 2020, s. 23)

Zdroje:

Ottův slovník naučný

Dějiny divadla: Oscar G. Brocket, 1999, v ČJ vydáno 2008, Nakladatelství Lidové noviny

Dějiny Šílenství: Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby- Michel Foucault, 1961

Kouzelník Žito: Daniela Fisherová, 1973, Orbis

České Země rozmarné i kruté: Luboš Y. Koláček, 2012

Staré pověsti české: Alois Jirásek

Bratr Jan Paleček šašek krále Jiřího: Jan Herben, 1938

Orbis Cirkus: Ondřej Cihlár a Hanuš Jordan, 2014

Divadelní noviny, Alfredův překážkový běh IX., Ctibor Turba 27. Ledna 2013

<https://slate.com/culture/2014/04/who-invented-stand-up-the-origins-of-a-peculiarly-american-form-of-comedy.html>

V síti, Vít Klusák a Barbora Chalupová, 2020

Vždyť přece létat je snadné, Ivan Vyskočil , Andrea Sodomková, 2006

vosto5.cz

<https://divadlosklep.cz/o-divadle/>

časopis Reflex, 7. Května 2020